

Вирста Наталія

ПРИЗВИЩА ПОКУТТЯ, ОМОНІМНІ З ЧОЛОВІЧИМИ ХРИСТИЯНСЬКИМИ ІМЕНАМИ

У статті проаналізовано прізвища Покуття, омонімі з чоловічими християнськими іменами, визначено найпопулярніші моделі повних, усічених та усічено-суфіксальних чоловічих імен, відображених в основах прізвищ Покуття.

Ключові слова: чоловіче християнське ім'я, повне ім'я, усічене ім'я, усічено-суфіксальне ім'я.

Власні імена людей є найактивнішими словами в мові, іменний репертуар весь час оновлюється й змінюється. Як окремий антропонімний клас імена мають свої специфічні особливості, вони відрізняються від інших антропонімів давністю, темпами мінливості, структурними ознаками. За словами П. Чучки, «власні імена – це не просто один із антропонімних класів слів..., а такий клас, що є основою для творення назв інших антропонімних ... класів, ... одним із основних джерел для їх правильного розуміння та витлумачення» [7, с. 35–36]. Власні імена людей давніші, ніж прізвища, і саме вони послужили джерелом їх виникнення. Ю. Редько з цього приводу зауважує, що коли настала потреба в розрізненні людей з однаковими іменами, а згодом і у створенні постійних прізвищ, «то першою базою для цього стали імена – переважно батька, матері або діда» [2, с. 9].

Не є винятком щодо цього й антропонімія Покуття. Приблизно 37 % сучасних прізвищ Покуття мотивовані християнськими іменами, переважно чоловічими. Як і всі українські прізвища, відіменні прізвища Покуття творились двома способами: морфологічним та семантичним. Результатом останнього є велика частина прізвищ, омонімічних з особовими іменами. На час становлення прізвищ на Покутті, як і в інших регіонах України, особовими іменами служили переважно церковно-християнські імена православного календаря, які прийшли на Русь із Візантії. На українській етнічній території вони досить швидко пристосувались до нових умов. Дослідниця української історичної антропонімії Р. Керста пише: «В адміністративно-юридичних документах XVI ст. християнські імена виступають переважно адаптованими, у різних фонетичних і словотворчих варіантах» [1, с. 41].

Відіменні прізвища Покуття репрезентують усі типи християнських імен, які вживалися на цій території до й у час формування прізвищ: повні імена в канонічній або адаптованій формі та їхні словотвірні варіанти, тобто варіанти, утворені способом усічення (або регресивним), суфіксальним способом та усічено (регресивно)-суфіксальним способом. Предметом розгляду в цій статті є прізвища Покуття, омонімі з повними, усіченими та усічено-суфіксальними варіантами чоловічих християнських імен.

Майже 200 прізвищ Покуття омонімі з повними християнськими чоловічими іменами. Приблизно третина прізвищ цієї групи засвідчує повні церковнослов'янські імена в канонічній формі, яка збігається з сучасними офіційними варіантами української мови (тут і далі офіційні варіанти подаємо за словником українських імен І. Трійняка): *Августин, Апостол, Артим, Гордій, Григорій, Давид, Дорофей, Захарія, Карп, Кондрат, Конон, Купріян, Лазар, Лука, Мартин, Мирон, Мойсей, Назарій, Нестор, Никифор, Палій, Панас, Прокотій, Роман, Северин, Стефан, Філіп, Фот, Харитон* та ін. Частина прізвищ Покуття засвідчує власне українські офіційні варіанти повних християнських імен, первинний вигляд яких не збігається з їхньою канонічною формою: *Власій, Гнат, Григор, Денис, Клим, Корній, Леонтій* (пор. *Леонт*), *Макар, Матвій, Мусій, Назар, Олексій, Олефір* (пор. *Єлевферій*), *Прокіп, Протас, Свирид, Тарас, Тимофій, Юліан* та ін.

Незначна частина прізвищ Покуття цієї групи засвідчує суфікс *-ій* в іменах, канонічні форми яких цього форманта не мають: *Андронакій* (пор. *Андроник*), *Корнутій* (пор. *Корнут*), *Федорій* та ін. Імена з вторинним суфіксом *-ій* могли з'явитися як гіперкоректні варіанти під впливом багатьох християнських імен на *-ій*. Р. Керста зазначає, що такі гіперизми трапляються часто в пам'ятках XVI століття. До того ж за аналогією до таких імен з формантом *-ій* могли вживатися навіть давньоруські особові назви [1, с. 71–72]. Оскільки формант *-ій* належить до тих, що можуть виконувати патронімічну функцію, ймовірно, що прізвища на зразок *Корнутій, Федорій* можуть бути морфологічними дериватами від імен *Корнут, Федор*.

Декілька прізвищ омонімні з повними іменами, оформленими суфіксом **-ей**, який у них розвинувся замість **-ій** у канонічній формі: *Георгей, Olexey², Onufrey, Tudosiey* та ін. М. Войтович форми з **-ей** замість **-ій** у староруській антропонімії визначає як розмовні (колоквіальні). Особливо частими були заміни **-ій** на **-ей** у текстах, писаних польською мовою [12, с. 47]. Таке явище спостерігають і в антропонімії історичної Лемківщини [11, с. 32].

Більше ніж половина аналізованих прізвищ омонімні з іменами, у яких не фіксуємо словотвірно-структурних змін, але які виявляють локальні, іншомовні, іноді індивідуальні фонетичні особливості. Ці варіанти імен послужили етимонами таких прізвищ Покуття, як: *Алістар* (пор. *Аристарх*), *Вагіль* (пор. *Василь*), *Габерт* (пор. *Альберт*), *Габур* (пор. угор. *Gabor* = укр. *Гаврило*), *Гавриль*, *Георг*, *Джердж*, *Дзердзій*, *Дзьордзій* (пор. *Георгій*), *Загарій* (пор. *Захарій*), *Йовдій* (пор. *Овдій*), *Капріян*, (пор. *Купріян*), *Клюфас* (пор. *Klufas* [11, с. 96]), *Лаган* (пор. *Логвин*), *Максьом* (пор. *Максим*), *Мафтей* (пор. *Матфей*), *Мигаль* (< *Михайло*), *Мокрій*, *Никулай*, *Одокій*, *Одосій* (пор. *Євдоксій*), *Озар*, *Озур* (пор. *Азарій*), *Остаф*, *Рігер* (пор. *Ригор* < *Григорій*), *Сабестіян*, *Собестіян*, *Собестян*, *Собистіян*, *Шебестян* (пор. *Севастіан*), *Сем'ян*, *Тимофтей* (пор. *Тимофей*), *Тодер* (пор. *Теодор*), *Тофан* (пор. *Теофан*), *Трендохір*, *Триндохір* (пор. *Трендафіл*), *Халимон* (пор. *Филимон*), *Цихон* (пор. *Тихон*), *Юргій*, *Юсип*, *Яромій*, *Kuryl*, *Nawrot* (пор. *Мавродій*), *Penteley*, *Semowon*, *Tudosiey* та ін.

Більшість чоловічих повних імен закономірно закінчується на приголосний. Але серед офіційних варіантів немало і таких чоловічих імен, які оформлені фіналями **-а** та **-о**.

Поліфункціональний формант **-а** поєднує в собі функції закінчення та суфікса, тому цю морфему й називають по-різному: то суфіксом, то суфіксом-флексією, то суфіксом-закінченням [6, с. 72]. Формант **-а** успадкований ще з праслов'янської мови, де він творив гіпокористики [10, с. 64]. Імена на **-а** фіксують в давньоруських літописах [9, с. 68], а також в українській мові XVI століття [1, с. 70]. На Покутті повні імена на **-а**, які є офіційними варіантами, засвідчені в прізвищах: *Кузьма*, *Хома*, *Ярема*, *Olexa* та ін. Прізвища Покуття, оформлені кінцівкою **-а**, етимонами яких є чоловічі імена на приголосний або на **-о**, можна кваліфікувати як прізвища неоднозначної словотвірної мотивації: або ж це семантичні деривати від відповідних варіантів імен, або ж ці прізвища утворені від форми родового відмінка однини (на зразок: *Іван [син] Макара*): *Галаса* (пор. *Геласій*), *Корнута* (< *Корнут*), *Макара* (< *Макар*), *Маніла* (< *Мануїло*), *Мигала*, *Мігала* (< *Михайло*), *Мигуля* (пор. *Михайло*), *Мойса* (< *Мойсей*), *Никора* (< *Микола*), *Satula*.

Непохідні імена з кінцівкою **-о** засвідчені староруськими пам'ятками [9, с. 68–69]. Аналізуючи словотвірні варіанти імен Закарпаття, П. Чучка зазначає, що «імена з кінцевим **-о** властиві майже всім слов'янським мовам. Однак становлення цього словотвірного типу імен і понині не знайшло задовільного пояснення» [6, с. 71]. Дослідник історії української мови С. Самійленко вважає, що кінцеве **-о** в іменах – це «перетворений у флексію основотворчий (праслов'янський) суфікс **-о**, а пізніші фонетичні процеси, зокрема занепад редукованих голосних **ъ**, **ь**, лише сприяли збільшенню кількості таких утворень ...» [3, с. 111]. Присутність у староукраїнській мові варіантів християнських імен на **-о** Р. Керста пов'язує з впливом уживаних ще в давньоруський період власних особових назв на **-о** типу *Воило*, *Жидило*, *Явило* та ін. [1, с. 69].

Від повних імен на **-о**, що є офіційними варіантами, семантичним способом утворені прізвища: *Данило*, *Кирило*, *Лавро*, *Наврюло*, *Карро* та ін.

Відіменні прізвища Покуття фіксують характерну для української мови фонетичну варіантність імен, яка помітна найчастіше в опозиції голосних */e/ – /u/, /i/; /e/ – /a/; /o/ – /a/; /y/ – /a/; /e/, /i/ – /o/*, а також дзвінких та глухих приголосних */d/ – /t/, /g/ – /x/, /f/ – /p/, /ж/ – /ш/*, що демонструють такі прізвища: *Артим* (пор. *Артем*), *Галадій* (пор. *Галатій*), *Гарасим* і *Герасим*, *Глеб* (пор. *Гліб*), *Гордій* і *Гордей*, *Георгей*, *Демид* і *Димид*, *Єремій* і *Єримій*, *Загарій* і *Захарій*, *Йордан* і *Йордан*, *Касіян* і *Касьян*, *Кириак* і *Кириак*, *Купріян* і *Куприян*, *Кіндрат* і *Кондрат*, *Маковей* і *Маковій*, *Макула* і *Микула*, *Малофій* і *Молофій*, *Нестер* і *Нестор*, *Охрим* (пор. *Охрім*), *Прокіп* і *Прокоп*, *Парфан* (пор. *Парфен*), *Саварин* і *Сиверин*, *Сидір* і *Сидор*, *Терендій* (пор. *Терентій*), *Федор* (пор. *Федір*), *Дунус* (пор. *Денис*), *Dorosz* і *Doroz*, *Filip* і *Pilip*, *Klim* і *Klym*, *Kozma* і *Kuzma*, *Olexey* і *Olexiy*, *Onufrey* і *Onufry* та ін.

Деякі прізвища аналізованої групи мотивовані іменами іншомовного походження, зокрема католицькими іменами, яких немає в православному календарі: *Абрам*, *Альберт*, *Арнольд*, *Гейнц* (< *Гейнріх*), *Зігмунт*, *Освальд*, *Ференц*, *Франк*, *Dominik*, *Frydryk*, *Krzysztof* та ін.

Кілька прізвищ репрезентують імена, спільні для католицького й православного календаря, але записані в польському, угорському, німецькому та іншому чужомовному озвученні: *Дюрк* (пор. слц. *Đurik* – укр. *Юрій*), *Мацеуш*, *Шимон*, *Штефан*, *Barabasz*, *Marcin*, *Markus* та ін.

² Латинкою подаємо прізвища, засвідчені тільки в історичному матеріалі за даними Йосифінської та Францисканської метрики – перших поземельних кадастрів Галичини, що знаходяться у ЦДІА у Львові (фонди 19, 20).

Приблизно 80 прізвищ Покуття омонімні з усіченими варіантами чоловічих християнських імен. Усічення імені – явище дуже давнє, воно сягає не лише спільнослов'янської, а й індоєвропейської мовної єдності [4, с. 125–126]. Усічені варіанти імен засвідчені вже в давньоруських писемних пам'ятках, чимало таких утворень знаходимо в словнику староукраїнської мови XIV–XV ст. Скорочені варіанти імен часто трапляються й у пам'ятках української мови XVI ст. [1, с. 75]. Скорочення імені, усічення якоїсь його частини, – це «своєрідна реакція на громіздкі та незручні для користування запозичення, а також на свої первинні утворення чи новіші деривати» [5, с. 78]. Механізм творення усічених або усічено-суфіксальних варіантів чоловічих церковно-християнських імен висвітлений у працях Р. Керсти, П. Чучки [1, 6]. Залежно від того, яка саме частина імені відпадає, ономасти розрізняють три типи усічення: афезу, синкопу, апокопу [7, с. 107]. Усі три типи усічення типові для всієї території України й відбувалися ще під час адаптації християнських імен в антропонімії XVI ст. Але скорочення окремих складів та звуків у середині імені, як свідчать пам'ятки XVI століття, відбувається частіше, ніж скорочення початку імені [1, с. 73–74].

Прізвища Покуття репрезентують усі три типи усічень чоловічих християнських імен:

1) прізвища, омонімні з чоловічими іменами з усіченням початку імені: *Бакум* (< *Абакум*), *Бас* (1. < *Барнабас*, або 2. *бас* «тембр голосу, музичний інструмент» Гр.), *Дунь* (< *Федунь* < *Федір*), *Кім* (< *Яким*), *Кіфор* (< *Никифор*), *Коба* (< розм. *Якоб* < *Яків*), *Кулай* (< *Никудай* < *Микола*), *Мадей*, *Мадій* (< *Амадей*), *Пунь* (< *Степунь* < *Степан*), *Сай* (< *Ісай*), *Сандер*, *Сандир* (< *Олександр*), *Сафат* (< *Йосафат*), *Стафій* (< *Євстафій*), *Сус* (< *Ісус*), *Стратій* (< *Євстратій*), *Фрей* (< *Онуфрей*), *Шак* (? = *Сак* < *Ісак*), *Лотеу*, *Лотуї* < *Варфоломій*), *Poloniy* (< *Аптоній*) та ін;

2) прізвища, омонімні з чоловічими іменами з усіченням у середині (явище синкопи): *Меуш* < *Матеуш*, *Фай*, *Фалей* < *Фалалей*, *Фрик* (? < *Фрідріх*);

3) прізвища, в основах яких відображені чоловічі імена з усіченням початку та кінця або середини та кінця: *Гаф* (< *Агафон*), *Дронь* (< *Андроник*), *Гінда* (< *Геннадій*), *Лер* (? < *Іларій*), *Рига* (< *Григорій*), *Стах* (< *Євстахій*);

4) прізвища, омонімні з чоловічими іменами з усіченням кінцівки імені (явище апокопи): *Барна* (< *Барнабас* = *Варнава*), *Вархол* (< *Варфоломій*), *Кіндра* (< *Кіндрат*), *Криса* (< *Крисант*), *Кузь* (< *Кузьма*), *Мік* (? = *Мик* < *Микола*, *Микита* та ін.), *Мук* (< *Мукіан*), *Нич* (< *Ничипір*), *Сас* (1. < *Сасоній*, або 2. < *сас* «тарган» Гр., «прусак»), *Терен* (< *Терентій*), *Хит* (< *Хитіан*), *Мак* (< *Максим*, *Маковій*, *Макар* та ін.). Імена аналізованої групи могли оформлюватися кінцівкою **-а**, що засвідчують такі прізвища Покуття: *Герба* (? < *Герберт*), *Грига* (< *Григорій*), *Гура* (< *Гурій*), *Дима* (< *Дмитро*, канон. *Димитрій*), *Куна* (< *Купріян*), *Мига* (< *Мигаль* < *Михайло*), *Venda*, *Veneda* (< *Бенедикт*), *Kiera* (< *Кирей*), *Kifa* (< *Никифор*) та ін.

Дуже часто при такому усіченні відбувається одночасно пом'якшення кінцевого приголосного, а іноді ще й оформлення кінцівкою **-о** або **-а**. *Базь* (< *Базилій*), *Баль* (< *Балтасарій*), *Бень*, *Б'ень*, (< *Бенедикт*), *Вань* (< *Іван*), *Додь* (< *Додон*), *Зень*, *Зінь* (< *Зіновій*, *Зенон*), *Кеньо* (< *Киндей*), *Кость*, *Косць* (< *Костянтин*), *Кузьо* (< *Кузьма*), *Максьо*, *Пантя* (< *Пантелеймон*), *Фаль* (< *Фалалей*), *Філь*, *Хиль* (< *Филимон*) та ін. Чоловічі імена, оформлені «суфіксом-закінченням» **-'о**, **-а**, **-'а**. П. Чучка розглядає серед суфіксальних варіантів [7, с. 99–100].

Тільки незначна кількість антропонімів Покуття омонімні з усічено-суфіксальними варіантами імен. Мабуть, у період творення прізвищ вони вже вийшли з активного вжитку покутян. Усічено-суфіксальні варіанти – це похідні, що утворилися шляхом додавання суфікса до такої усіченої форми, яка як реальне ім'я самостійно не вживалась, на зразок *Гриць* (< *Григорій*), тобто деривація таких варіантів відбувалась шляхом усічення та суфіксації одночасно. П. Чучка так описує механізм утворення усічено-суфіксальних варіантів імен: «При усіченні від повного імені здебільшого зостається лише перший склад, відкритість чи закритість якого найбільшою мірою залежить від характеру додаваного до нього суфікса. Наголос при цьому пересувається, як правило, на перший склад» [6, с. 84]. Основними формантами, що на ранніх етапах розвитку слов'янської ономастики використовувалися при усічено-суфіксальному словотворі були: **-х**, **-ха**, **-хо** і **-ш**, **-ша**, **-шо**, а також **-ч**, **-н** та ін. [8, с. 28]. Українські пам'ятки XVI століття засвідчують значну кількість усічено-суфіксальних варіантів імен із властивими їм словотворчими формантами, а саме: **-ш**, **-ц** (**-ць**), **-х**, **-хно**, **-н** (**-нь**), **-сь** (**-сьо**) [1, с. 91–97].

Визначити точно етимон прізвищ, мотивованих усічено-суфіксальними іменами, непросто, оскільки цим етимоном може бути будь-яке ім'я з відповідним початковим складом. Як відзначено вище, таке словотворення (усічення з одночасною суфіксацією) зберігає переважно лише один склад імені, а багато імен мають однаковий початковий склад, наприклад, *Проць* < *Прокіп*, *Прохор*,

Протасій; Коца < Костянтин, Конон і т. д. «Що стосується основ скорочених антропонімів, слід відзначити їхній дуже слабкий зв'язок з основами повних антропонімів, – зауважує російська дослідниця О. Суперанська, – при якому деколи ніякими лінгвістичними методами, без знання лексичних відповідників, повне ім'я не може бути виведене зі скороченого» [4, с. 136–137].

Прізвища Покуття цієї групи виявляють імена з такими словотворчими суфіксами, як: **-х:** *Гах* (< *Гарасим, Гаврило, Галактіон* та ін.); **-ц (ь):** *Куць* (< *Микула*), *Луць* (< *Лука, Лукіян*), *Проць* (< *Прокіп, Прохор*), *Стець* (< *Степан*), *Туць* (< *Тут*); **-іц (а):** *Фіца* (пор. *Фіцьо < Федір Тр.*), *Iwica* (пор. *Іваць < Іван Тр.*); **-нь:** *Гринь* (< *Григорій*), *Пронь* (< *Прокіп, Прохор*), *Лен'* (< *Олекса*); **-сь:** *Гісь* (< *Огій, Гіларій*), *Івась, Les'* (< *Олекса*); **--ц:** *Піц* (пор. *Піцьо < Петро Тр.*); **-ч (а):** *Грича* (< *Григорій*); **-ш:** *Феш* (< *Федір, Феофан* та ін.); **-уц (а):** *Пруца* (< *Прокіп*); **-хно:** *Махно* (< *Епімах*), *Міхно* (< *Михайло*), *Сахно* (< *Софон Тр.*), *Юхно* (< *Юхим*), *Ярохно* (< *Єрофій Тр.*). Деякі усічено-суфіксальні варіанти імен фіксують на Покутті тільки в історичному матеріалі: **-ч:** *Насц* (*Гач < Гарасим, Гаврило, Галактіон* та ін.); **-ц (а):** *Коса* (< *Коца < Микола*), *Реса* (пор. *Пецьо < Петро Тр.*).

На основі наведених даних можна узагальнити, що сучасні прізвища Покуття, омонімні з повними християнськими іменами, становлять приблизно 23 % від загальної кількості відіменних прізвищ, утворених семантичним способом. Прізвища цієї моделі вказують на багатство варіативності локальних, оказіональних варіантів християнських імен. Непопулярними в цій групі є прізвища, що демонструють повні основи церковнослов'янських імен на **-ій**. Ще 5 % відіменних прізвищ, утворених семантичним способом, омонімні з усіченими варіантами християнських імен. Частина таких прізвищ оформлена кінцівками **-а, -'а, -'о**. 4 % відіменних прізвищ семантичного способу творення тотожні з усічено-суфіксальними варіантами християнських імен, що найчастіше оформлювалися суфіксами **-х, -ць, -ць-о, -ц-а, -нь, -сь**. Частина аналізованих прізвищ має неоднозначну етимологічну мотивацію. В цілому вище розглянуті прізвища (омонімні з повними, усічено-суфіксальними та усіченими основами християнських імен) становлять трохи більше третини від загальної кількості відіменних прізвищ семантичного способу творення, а отже, їх можна вважати непродуктивними в антропонімії Покуття. Більшість (66 %) у групі відіменних прізвищ семантичного способу творення становлять прізвища, омонімні з суфіксальними варіантами християнських імен.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984 – 152 с.
2. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
3. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. – Ч. I / С. П. Самійленко. – К., 1964. – 232 с.
4. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 225 с.
5. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : Конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 102 с.
7. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.
8. Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłóhowych // M. Malec // Prace Instytutu języka polskiego. – Wrocław etc., 1982. – 218 s.
9. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. I–II / T. Skulina. – Wrocław etc., 1973–1974. – 239 s.
10. Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. – Wrocław etc., 1974. – Т. I
11. Wołnicz-Pawłowska E. Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI-XIX wieku / E. Wołnicz-Pawłowska. – Warszawa, 1993. – 340 s.
12. Wójtowicz M. Древнерусская антропонимия XIV–XV вв. Северо-Восточная Русь / М. Wójtowicz. – Poznań, 1986.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Гр. – Словарь української мови / За редакцією Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : «Довіра», 2005. – 509 с.

Yvryta Natalia

Last names of Pokuttya, omonim with the masculine christian names

The last names of Pokuttya are analysed in the article, omonimni with the masculine christian names, certainly the most popular models of the complete, truncated and truncated suffixes masculine names, represented in bases of the last names of Pokuttya.

Keywords: masculine christian name, complete name, truncated the name, truncated suffix name.